

Basistekst en tekstconstitutie

Als basistekst voor deze editie van *Rolande met de bles* werd de eerste druk (1944) gebruikt. Zoals aangegeven in de ontstaansgeschiedenis is de tweede druk een minder kwalitatieve uitgave van de eerste en werd *Rolande* reeds vanaf de derde druk herspeld. Er werd gestreefd naar een zo getrouw mogelijke weergave van de eerste druk. Dit houdt in de eerste plaats in dat een aantal eigenaardigheden voor de hedendaagse lezer in de tekst bewaard blijven. Tegelijk wordt er in de interpunctie en bij duidelijke fouten wel ingegrepen. In wat volgt, vindt u een overzicht van de gehanteerde principes.

Stijl

In de liminaire nota stelt Teirlinck de brievenroman voor als een bundeling authentieke documenten die in het Frans geschreven werden: "*Het Fransch, dat van een Vlaming is en den typischen tweetalige verraadt, een specifiek Belgisch produkt.*" (D1, p. 8) Hijzelf is verantwoordelijk voor de zogenaamde vertaling: "*Ik vertaal nochtans zoo goed als ik kan.*" (D1, p. 13). Dit opzet en de tweetaligheid van Teirlinck leiden tot gallicismen die onverbeterd blijven staan. Enkele voorbeelden van de invloed van het Frans op zinsniveau: "Ik heb goed begrepen, Mevrouw." (D1, p. 44), alsook "Langs de wanden, in glazen kisten, zijn opgesteld figuren van was" (D1, p. 132).

We vinden ook fouten bij vaste voorzetsels, bijvoorbeeld: "Ik heb voortaan geen macht meer op haar" (D1, p. 61). Waar in het Nederlands het correcte voorzetsel "over" is, vinden we hier een letterlijke vertaling van de Franse uitdrukking "exercer son pouvoir / sa puissance sur quelqu'un". Deze invloed van het Frans is een wezenlijk onderdeel van Teirlincks taalgebruik en blijft in de tekst onaangeroerd. De tekst werd nochtans eenmaal aangepast. Het gaat om: "Ik ben rue de Rivoli, in het appartement van Clarence, op een sofa ontwaakt." (D1, p. 173) Deze constructie is een één-op-één vertaling van het Franse: "Je me suis éveillé rue de Rivoli, dans l'appartement de Clarence, sur un divan." (TF, p. 125) en belemmert de lezing in het Nederlands. Deze zin is verbeterd tot: "Ik ben in de rue de Rivoli [...] ontwaakt."

Verder komen er ook een aantal schijnbare fouten voor. De lezer denkt in eerste instantie met een taalfout te maken te hebben, maar opzoekwerk in het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* bevestigt de juistheid van de vorm zoals die voorkomt bij Teirlinck. Enkele frappante voorbeelden hiervan zijn: "het rite van het baisemain" (D1, p. 75), "het teint" (D1, p. 80), "de outer" (D1, p. 91), "de asfalt" (D1, p. 155) en "contrapunct" (D1, p. 206). Soms werkt de invloed van het Frans ook hier rechtstreeks door: Teirlinck kiest ervoor de Franse vorm te gebruiken in een woord als "nevropathische" (D1, p. 282), een vorm die door het *WNT* als evenwaardig aan "neuropathische" wordt voorgesteld, hetzelfde geldt voor "liefdechoregrafie", een verbastering van het Franse "chorégraphie". Deze vormen worden onveranderd uit de eerste druk overgenomen.

Naast de invloed van het Frans, wordt Teirlincks stijl ook gekenmerkt door poëtisch taalgebruik. In een enkel geval leidt dit tot twijfel over de correcte spelling. Een duidelijk voorbeeld hiervan is het woord "reien" (D1, p. 37) in volgende context:

En om de verten goed te peilen, hebben de populieren zich op duizend reien gesteld.
Zij hangen aan den dag en spelen met zijn licht. Verder waar het landschap zijn
bewegingen stillegt, lossen zich als in blauwen damp de koepelwouden op. De aarde

ademt. De hemel rijst met kracht daar boven uit. De ruimte galmt. De wolken varen.
Almachtig Gods geweld! Dame Rolande, wat is mijn Brabant schoon! (D1, p. 37)

Het *WNT* vermeldt verschillende mogelijke betekenissen voor dit woord. Het is zowel "een groep personen die zich zingend en ritmisch bewegend uiten", als een "streep of lijn" –met afgeleide betekenissen als "rooilijn" of zelfs een "denkbeeldige of in het land uitgezette lijn"- en een "lat, liniaal of plank", gebruikt om na te gaan of iets recht is. De laatste betekenissen sluiten aan bij het bekende beeld van populieren strak op een rij geplant, bijvoorbeeld langs wegen, zacht-wiegend in de wind. Wij zouden vandaag het woord "rij" gebruiken. "Reien" heeft vandaag als primaire betekenis de eerste, muzikale. Drie zinnen verder laat Teirlinck ook de ruimte galmen. Het woord "reien" is hier niet enkel archaïsch-poëtisch taalgebruik, maar versterkt het poëtische aspect van de beschrijving van het "schone Brabant" en werd dus niet gewijzigd.

Spelling

Wanneer een zelfstandig naamwoord verschillende keren anders gespeld voorkomt, werd dit niet aangepast. Het is in 1944 niet vreemd om bijvoorbeeld het woord "illusie" (D1, p. 160, 167, 339) ook als "illuzie" (D1, p. 113) te schrijven. Een ander voorbeeld hiervan is: "cactus-aquarium" (D1, p. 158) en "cactus" (D1, p. 190) tegenover "kaktussen" (D1, p. 159). Ook de vormen "Academie" (vijftien maal; D1, p. 77 tot 329) en "Académie" (D1, p. 80, 81) komen beide voor. Ook varianten in verbuigingsuitgangen werden genegeerd. "Mijn" bij "moeder", bijvoorbeeld, kan voorkomen als "mijn moeder" of "mijne moeder".

Het gebruik van genitief- en meervouds-s werd niet genormaliseerd. Zo vind je "Lamarache's" in de genitiefvorm "*Messire de Lamarache's oogen*" (D1, p. 326) en in de meervoudsvorm: "[d]e *Lamarache's zijn afkomstig van Zuid-Brabant*" (D1, p.8), maar ook "de Lamaraches zijn Brabanders" (D1, p. 64). Tegelijk worden andere eigennamen zo gespeld: "Warmont-Villers", maar ook "Casimir's" (D1, p. 117).

De editor heeft ervoor geopteerd het hoofdlettergebruik in enkele gevallen eenvormig te maken, want Herman Teirlinck gebruikt hoofdletters niet per se willekeurig. Hij spreekt met hoofdletters van Bloed, Stam en Huis, waarmee hij deze woorden een archetypische betekenis geeft. Volgens eenzelfde redenering worden ook (aanspreek)titels van enkele personages met een hoofdletter geschreven. Dat is zo bij "Messire", in "Messire van Bierk", "Vrouw" in "Vrouw Coleta" en "Dame" in "Dame Rolande". In deze drie gevallen werden de varianten geregulariseerd naar de variant met hoofdletter.

Aparte aandacht vroeg het gebruik van hoofdletters bij woorden en uitdrukkingen die in verband staan met het specifiek-religieuze in de roman. Bij verwijzing naar de katholiek-christelijke "hemel" zit er geen logica in het hoofdlettergebruik, al kan gezegd worden dat de meerderheid van de gevallen met een kleine letter gespeld wordt. Hierin zijn geen veranderingen doorgevoerd. Andere hoofdletters van woorden verbonden aan religie worden eveneens ongemoeid gelaten. "Goddelijk", bijvoorbeeld, kan zowel met als zonder hoofdletter voorkomen. Ook in de litanieën is er weinig logica te herkennen in het gebruik van hoofdletters. Deze passages tonen niet enkel Teirlincks zin voor decorum, maar vervullen ook een dramatische functie in het verhaal. Indien de editor hierin wijzigingen zou aanbrengen, hij zou de tekst vertekenen met zijn interpretatie ervan.

Samenstellingen, geschreven met een koppelteken, zijn niet aangepast. De inconsequente schrijfwijzen van bijvoorbeeld "Louis-Philippe-zetel" (D1, p. 170) en "Louis XV

meubileering" (D1, p. 208) blijven bewaard volgens de spelling van de eerste druk. Hetzelfde geldt voor het gebruik van de trema in de meervoudsvormen "maleficieën" (D1, p. 193) en "euphoriëen" (D1, p. 190).

Wanneer een woord verschillende woordbeelden heeft waarbij beide betekenisvol zijn, wordt de vorm geregulariseerd als er een significant verschil is na een statistische analyse. Voorbeelden hiervan zijn: "Baziel" (D1, p. 41), veranderd in "Basiel"; "Diane" (D1, p. 79), veranderd in "Diana", maar ook bij "Abt" (D1, p. 268), en "Dokter" bij "Dokter Ferguson" (D1, p. 255). De vormen met hoofdletter komen slecht eenmaal voor en ze worden geregulariseerd naar de vorm zonder hoofdletter.

De schrijfwijze van cijfers wordt ook eenvormig gemaakt om alle verwarring over de lezing ervan te vermijden. De vorm "75,000" (D1, p. 144) wordt dus "75.000".

Interpunctie

De manier waarop Teirlinck leestekens plaatst, komt niet overeen met het hedendaagse gebruik. Zo gebruikt hij de komma waar wij die niet meteen zouden verwachten. Een paar voorbeelden uit de eerste druk:

"Maar over de menschen en gebeurtenissen, waarvan zij gewagen, is weinig aan het licht gekomen." (D1, p. 8)

"Het is overigens van uit elk standpunt wenschelijk, dat mijn verblijf geheim wordt gehouden." (D1, p. 176)

Ook het gebruik van uitroepstekens en vraagtekens in het midden van een zin is ons vreemd. Bijvoorbeeld: "Althans maakte hij, is het niet? een overvloedig gebruik van kohl en incarnaat." (D1, p. 24) en ook "Het is maar al te duidelijk dat wat ik zag, te gruwelijk om onder woorden te brengen, helaas! de gruwelijke waarheid is." (D1, p. 165). Er gebeurden hierin geen aanpassingen.

In het gebruik van aanhalingstekens heeft de editeur wel wijzigingen aangebracht. Directe rede wordt in de eerste druk weergegeven tussen aanhalingstekens. In het manuscript van *Rolande* staan er nog geen aanhalingstekens, maar in het typoscript zijn ze wel toegevoegd, zij het niet consequent. Vanaf pagina 159 is er een verschuiving in de toepassing van aanhalingstekens. Zinnen van het type: Vader, zegt zij, heeft honger, worden tot pagina 159 als volgt aangehaald: "Vader, zegt zij, heeft honger." Vanaf pagina 159 wordt dit: "Vader", zegt zij, "heeft honger." Op pagina 171 verandert dit weer. De editeur heeft deze aanhalingen geüniformeerd volgens het tweede patroon. Ter illustratie:

"Want zoo waar, zegt zij, barsch, hebt gij het geheugen of het geweten verloren." (D1, p. 318) werd dus geüniformeerd tot:

"Want zoo waar", zegt zij, barsch, "hebt gij het geheugen of het geweten verloren."

Aanhalingstekens op deze wijze aanpassen heeft geen gevolgen voor de betekenis. Op plaatsen waar Teirlinck aanhalingstekens achterwege laat, terwijl we er intuïtief wel zouden verwachten, blijft de tekst ongewijzigd. Enkele voorbeelden:

Als gij mij vraagt, en gij vraagt het mij spottend: wat is dan toch die Brabantsche specie, wat is daar zo bijzonders aan, is het iets meer dan elders, iets meer dan stof en menschen. (D1, p. 38)

Maar, voegt zij er wijselijk aan toe: ook daar kunnen wij de wetten der eeuwig ijverende perfectibiliteit niet ontduiken. (D1, p. 78)

Neen, roep ik verontwaardigd uit, zoo iets kan niet bestaan, zoo diep bedorven en verbeest kan ik mij den laagste onder de menschen niet voorstellen! (D1, p. 164)

Maar lieve Emilie, wat overkomt U toch? Emilie heeft zoo net naar mij een smeekenden blik gericht. Ik ben onmiddellijk rechtgestaan. (D1, p. 71)

De brieven worden steeds vanuit het perspectief van één personage geschreven. Het is Renier die zijn versie van de "realiteit" verwoordt. Dat houdt in dat sommige zinnen, zoals in het laatste voorbeeld hierboven, ook een weergave kunnen zijn van wat er zich in zijn hoofd afspeelt, eerder dan dat deze woorden werkelijk uitgesproken werden. De auteursintentie is niet te achterhalen. Ingrijpen en aanhalingstekens toevoegen zou een verregaande interpretatie van de editor beteken.

Alinea's

De tekst volgt de alinea-indeling van de eerste druk. Wanneer het einde van een zin samenvalt met het einde van een regel is het niet altijd duidelijk of een alinea eindigt. De editor heeft deze gevallen vergeleken met de tekst in het manuscript en het typescript. Waar er in het typescript echter een nieuwe alinea begint en dit duidelijk niet zo is in de eerste druk, wordt de eerste druk gevolgd.

Correcties

Duidelijke tekstcorrupties werden verbeterd en zijn hieronder in de lijst der correcties opgenomen.

- p. Messire / messire [D1.10]
- p. Dame / dame [D1.38]
- p. Basiel / Bazel [D1.41]
- p. landouwen / landbouwen [D1.64]
- p. Lamarache's / Lamaraches [D1.64]
- p. in haar glans / in haar klans [D1.79]
- p. Diana / Diane [D1.79]
- p. een ametisten ring / en ametisten ring [D1.87]
- p. diner / dîner [D1.107]
- p. Ik kan U, vermits / Ik kan U. vermits [D1.113]
- p. 75.000 / 75,000 [D1.144]
- p. op zijn lippen, zet daarna / op zijn lippen. zet daarna [D1.156]
- p. cactussen / kaktussen [D1.158]
- p. vreemde belichting, en plots / vreemde belichting. en plots [D1.163]
- p. schouder: "Ik hoop / schouder. "Ik hoop [D1.164]
- p. merkt op: "Vroeger / merkt op. "Vroeger [D1.164]
- p. C'est Maman / C'est maman [D1.170]
- p. brengt: Het / brengt: het [D1.171]
- p. Ik ben in de rue de Rivoli / Ik ben rue de Rivoli [D.173]
- p. Vrouw Coleta / vrouw Coleta [D1.221]
- p. te gewilliger, daar / te gewilliger, dat ik van [D1.224]
- p. daar ik van / dat ik van [D1.225]

- p. gebedenring die nooit ten einde wordt gelezen / gebedenringen die nooit ten einde wordt gelezen [D1.229]
- p. Vrouw Coleta / vrouw Coleta [D1.239]
- p. whisky / whishy [D1.254]
- p. Dom Aloysius / dom Aloysius [D1.255]
- p. dokter Ferguson / Dokter Ferguson [D1.255]
- p. Vrouw Coleta / vrouw Coleta [D1.255]
- p. de abt / de Abt [D1.268]
- p. de zending die gij mij opgelegd hebt / de zending die gij mij opgelegd heb [D1.275]
- p. roept hij U. En gij / roept hij U. en gij [D1.282]
- p. jacquette / jaquette [D1.299]
- p. van de Drie-Linden / van Drie-Linden [D1.306]
- p. Gij zijt weggedropen / Gij zijn weggedropen [D1.332]
- p. en ik kon / en in kon [D1.327]
- p. soliede teugels / solide teugels [D1.330]

Opm.: de volgende afbrekingstekens moeten als koppeltekens worden gelezen: **aan te vullen**

Woordverklaring

Voor de woordverklaring deden we een beroep op het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, *Van Dale groot woordenboek der Nederlandse taal* en de verklarende noten in *Verzameld Werk van Herman Teirlinck, deel 6*. Daarnaast gebruikten we ook de andere werken die hieronder opgesomd worden.

Het was de bedoeling de tekst van Teirlinck zoveel mogelijk te verduidelijken voor de lezer. Er werden dan ook meer woorden verklaard dan strikt noodzakelijk was. Ook heel wat woorden die in *Van Dale Hedendaags Nederlands* staan, zijn opgenomen in noten. Speciale aandacht is gegaan naar door *Van Dale* als "gewestelijk" gelabelde woorden. Het Nederlands van Teirlinck bevat heel wat – al dan niet verouderde – Vlaamse woorden die voor een hedendaagse, Nederlandssprekende lezer moeilijk te begrijpen zijn. Dezelfde redenering werd gevolgd bij het verklaren van specifiek katholieke termen als "Tabernakel", "relikwie" en "kazuifel".

Van elk verklaard woord dat meermaals voorkomt in de tekst, vindt de lezer de verklarende noot in principe telkens als het woord voorkomt. Ook al is het woord verklaard en blijft dezelfde betekenis toepasbaar, toch kan de context waarin het woord gebruikt wordt verschillen. Het is bovendien niet vanzelfsprekend te verwachten dat een lezer van de eerste keer de betekenis onthoudt van een voor hem minder of niet gekend woord. Het komt echter voor dat een verklaard woord op eenzelfde bladzijde meermaals voorkomt; in dat geval wordt het woord slechts één keer verklaard.

Ook plaatsen en personen krijgen in deze editie extra duiding. Het gaat om geografische namen als "Steenkerque", persoonsnamen als "Lamarache" en namen van heiligen of geschiedkundige personen als "Albrecht en Isabella". Deze annotaties zijn opgenomen in het deel "Commentaar", op het einde van de tekst.

We maakten gebruik van de volgende werken:

Grote Winkler Prins Encyclopedie. Amsterdam / Antwerpen: Elsevier, (achtste druk) 1979-1984.

Le Grand Robert de la Langue Française. [dir.] Alain Rey. Deuxième édition du dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française de Paul Robert. Paris: dictionnaires de Robert, 2001.

Mesotten, Bart. *Van Aalmoes tot Zwitserse garde*. Averbode: Altiora, 2004.

Pée, Willem. "Aantekeningen bij Rolande met de bles". In: Teirlinck, Herman. *Verzameld Werk, deel 6*. Brussel: Manteau, 1960, p. 743-763.

Van Dale groot woordenboek der Nederlandse taal (CD-ROM). Hoofred. Ton den Boon e.a. Utrecht / Antwerpen: Van Dale Lexicografie, 2005.

Woordenboek der Nederlandsche taal –WNT. Bew. door M. de Vries, L.A. te Winckel e.a. 's Gravenhage: Nijhoff, 1882-1998.